

4. Sözlük, tanımı ve türleri

4.1 Sözlük türleri

hacim bakımından türler

1. **masa türü** (*Collins English Dictionary, Longman Dictionary of the English Language, The New Oxford Dictionary of English* gibi)
2. **sıkıştırılmış tür** (*Concise Oxford Dictionary, Collins Concise English Dictionary, Longman Concise English Dictionary* gibi)
3. **cep türü** (*Pocket Oxford Dictionary* gibi)
4. **gem**

bir ya da birden fazla sözvarlığını işleme bakımından türler

1. Tekdilli sözlükleri

2. Çokdilli sözlükler

Tekdilli sözlükler: Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ü, *Longman Dictionary of the English Language*. Çokdilli sözlükler: *Türkçe-İngilizce* ve *İngilizce-Türkçe Red House Sözlüğü*, Pallas'ın 200 Asya ve Avrupa dilini temel alan yapıtı, Mayer-Lübke'nin *Roman Dilleri Kökenbilgisi Sözlüğü*, Hanjéri ve Zenker'in sözlükleri, Walde'nin *Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü*, Bergman'ın 26 dilin sözvarlığını veren *The Concise Dictionary of 26 Languages* adlı yapıtı, Türk Dil Kurumu tarafından basılan *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü*.

abecesel sıralama bakımından türler

1. Abecesel sözlükler

2. Kavram sözlükleri (konusal sözlükler)

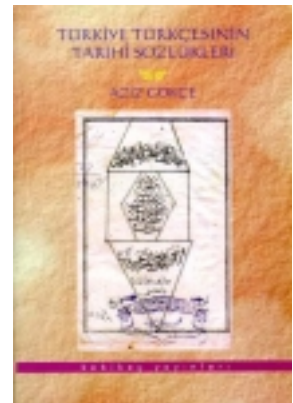
Alman dilcisi Franz Dornseiff, *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*
Recai Cin, *Kavramlar Dizini*.

Tersine sözlükler: Hans-Peter Vietze, Ludwig Zenger ve Ingrid Warnke'nin *Rückläufiges Wörterbuch der türkischen Sprache* adlı yapıtını verebiliriz.

ele alınan sözvarlığının niteliğine göre türler

Sözlükler ele alınan sözvarlığının niteliğine göre de gruplandırılabilir. Bu bakımdan sözlükleri şu türlerde inceleyebiliriz:

1. Genel sözlükler
2. Lehçebilim sözlükleri
3. Eşanlamlı, eşadlı, zıtanlamlı öğeler sözlükleri
4. Yabancı öğeler sözlükleri
5. Tarihsel sözlükler
6. Kökenbilgisi sözlükleri
7. Uzmanlık alanı sözlükleri
8. Argo sözlükleri
9. Deyim ve atasözü sözlükleri
10. Anlatımbilim sözlükleri
11. Sanatçı ve metin sözlükleri
12. Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri

Burada bu sözlüklerin kısa tanımlarını ve Türkçe örneklerini verelim:

Genel sözlükler : Şemseddin Sami - *Kamus-i Türki*, TDK *Türkçe Sözlük*.

Lehçebilim sözlükleri : 11 ciltlik *Derleme Sözlüğü*, *Türk Lehçeleri Sözlüğü*.

Eşanlımlı, eşadlı, zıtanlamalı öğeler sözlükleri : Mehmet Ali Akay'ın *Türkçede Yakın Anlamalı Kelimeler Sözlüğü*.

Yabancı öğeler sözlükleri : T.N. Özön'ün *Türkçede Yabancı Kelimeler Sözlüğü*.

Tarihsel sözlükler : Grimm sözlüğü, Türk Dil Kurumu'nun 8 ciltlik *Tarama Sözlüğü*.

Kökenbilgisi sözlükleri : Bedros Keresteciyan Efendinin 1912 yılında Londra'da basılan *Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque* adlı yapıtıdır. Ayrıca Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (1972) adlı yapıtı bulunmaktadır. Son yıllarda İsmet Zeki Eyüpoğlu'nun (1988) *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Hasan Eren'in (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Sevan Nişanyan'ın (2002) *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Andreas Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Cilt 1, A-E) (Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Turkei – Turkischen)* adlı yapıtları bulunmaktadır.

Uzmanlık alanı sözlükleri

Argo sözlükleri : Ferit Develioğlu'nun *Türk Argo Sözlüğü*.

Deyim ve atasözü sözlükleri: Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*.

Anlatımbilim (Stilistik) sözlükleri

Sanatçı ve metin sözlükleri: Ali Püsküllüoğlu - *Yaşar Kemal Sözlüğü*. Metin sözlüğü ise, belli bir yapının sözvarlığını sunmaktadır. Örneğin, TDK tarafından yayımlanan *Anayasa Sözlüğü*.

Yanlış yerleşmiş öğe sözlükleri

hedef kitlenin niteliğine göre türler

1. Bir dilin doğal konuşucularını hedefleyen **genel-amaçlı sözlükler**.
2. Dili birinci dil olarak veya o dil aracılığıyla eğitim alan çocukları hedefleyen **okul sözlükleri**.
3. Dili ikinci dil olarak öğrenen genç ve yetişkinleri hedef alan **öğrenici sözlükleri**.

okuma

- Aksan, D. – İ. Ergenç – L. Uzun 1997. Türklerde sözlükçülük, bugün Türkiye'de sözlük, *XI Dilbilim Kurultayı: Bildiriler*. Yay.D. Zeyrek ve Ş. Ruhi, Ankara: ODTÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü: 231-236.
- Durmuşoğlu, Gül 1991. Sözlükbilim ışığında Türk sözlükçülüğü, *Dilbilim ve Türkçe*: 11-117.

4.2 Yabancı dil öğretiminde sözlük

Üç sözlük türü ve farklılıkları

1. Anadili konuşucuları için hazırlanmış tekdilli sözlükler,
2. Anadili konuşucularının çeviri sırasında kullanmaları için ya da yabancı dil öğrencilerinin dil öğrenimleri sırasında kullanmaları için hazırlanmış ikidilli sözlükler,
3. Yabancı dil öğrencilerinin kullanması için öğrenmekte oldukları dilde hazırlanmış tekdilli sözlükler.

İkinci dil ya da yabancı dil öğrencileri ise sözlüğü, öncelikle, doğru yazılışı bulmak için değil, *anlamı bulmak için* kullanmaktadır. Bu amaç farklılığından kaynaklanan sözlük farklılıkları şunlardır:

1. Anadili konuşanlar için hazırlanan sözlükler, o dilin tüm sözvarlığını, tüm farklılıkları ve nitelikleri ile vermeyi amaçlarlar; yabancı dil öğrencileri için hazırlanan sözlükler bu kadar kapsamlı değildir.
2. Anadili konuşanlar için hazırlanan sözlüklerde tanımlar genelde eşanlam kullanılarak yapılır. Amaç sözlükbirimin anlamını en iyi biçimde vermek olduğu için tanımda herhangi bir sözcük sınırlamasına gidilmesi gerekmez. Oysa, yabancı dil öğrencileri için hazırlanan sözlüklerde madde tanımlarını yapmak için önceden betirilenmiş sayıda ve anlamlarının öğrencilerce bilindiği varsayılan birimlerin kullanılması gerekmektedir.

(1) **dictionary** /'dɪkʃənəri/ *noun* (*plural dictionaries*) a book that gives words from A to Z and explains what each word means.

(2) **dictionary** /'dɪkʃənəri/ *noun* (**plural dictionaries**) a book which tells you what words mean and how to spell them.
Longman Pocket (1987: 77)

(3) **dictionary** /'dɪkʃənəri/, **dictionaries**.
A dictionary-ary is 1 a book in which the words of a language are listed alphabetically and their meanings are explained. **2** a book in which words in one language are listed alphabetically and are followed by words which have the same meaning in another language, so ...*an English-French dictionary*. **3** an alphabetically ordered reference book on a particular subject, so ...*the Dictionary of National Biography*.
COBUILD (1990:214)

N COUNT
N COUNT
N
COUNT+SUPP

(4) **dictionary** /'dɪkʃənəri, \$-eri/ n [C] ❶ a book in which words are listed alphabetically and their meanings, either in the same language or in another language, and other information about them, are given. | *a French-English/English-French dictionary* | *a dictionary of science* | *Many dictionaries are now available on CD-ROM.* | *If you want to know how a word is spell, look it up in a dictionary.* ❷ A dictionary can also be a book which gives information about a particular subject, in which entries are given in alphabetical order: *a biographical dictionary* | *a dictionary of quotations*.
Cambridge (1995: 381)

- (5) **dic.tion.a.ry** ['dɪkʃənəri] n. ❶ a book that explains the words of a language, either in the same language or by giving the words of another language, as a *French-English Dictionary*. ❷ a book containing a list of articles, arranged alphabetically (i.e. in ABC order) on a special subject, as a *dictionary of architecture*.
The Advanced Learner's (1955: 322)
- (6) **dic.tion.a.ry** /'dɪkʃənəri || -neri/ n 1 a book that gives a list of words in alphabetical order, with their meanings in the same or another language and usu. their pronunciations: *This book is a dictionary | a German-English-Dictionary* 2 a book like this that deals with words and phrases concerning a special subject: *a science dictionary | a dictionary of place names* - COMPARE THESAURUS
Longman (1987: 282)
- (7) **dictionary** ('dɪkʃənəri). 1526. [ad. med. L. *dictionarium* lit a repertory of *dictiones* (see DICTION).] 1. A book dealing with the words of a language, so as to set forth their orthography, pronunciation, signification, and use, their synonyms, derivation, and history, or at least some of these; the words are arranged in some stated order, now, usually, alphabetical; a word-book, vocabulary, lexicon. 2. By extension: A book of information or reference on any subject or branch of knowledge, the items of which are arranged alphabetically; as a *D. of Architecture, Biography, of the Bible, of Dates*, etc. 1631. Also *fig.* Also *attrib.*
1. Neither is a d. a bad book to read .. it is full of suggestion, -the raw material of possible poems and histories EMERSON. 2. *fig.* Burnet was .. a living d. of English affairs MACAULAY.
The Oxford Universal (1965: 505)
- (8) **sözlük, -ğü** is. Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat: *Türkçe Sözlük*.
Okul Sözlüğü (1994: 688)
- (9) **sözlük, -ğü** is. Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan. veya başka dillerdeki karşılıklarını veren. Eser: lügat: *Türkçe Sözlük, Tarama -Sözlüğü, Fransızca-Türkçe Sözlük, Türkçeden Atmançaya Sözlük*
Türkçe Sözlük (1988: 1338)

3. Türkçeyi anadili olarak konuşanlar için hazırlanan sözlüklerde sözlükbirimlerin ve sözcüklerin kullanımı için verilen örneklerde genelde çeşitli yazınsal ürünlerden alıntılar bulunmaktadır; öğrenciler için kullanılan örneklerde kullanım farklılıklarının vurgulanması için bağlam daha geniş tutulmaktadır.

(10) **abanoz** *is. Far. abnūs* Abanozgillerin ağır, sert ve siyah renkli tahtası. "Tunç işlemeli küçücük bir abanoz masa üzerinde açık bırakılmış bir kitap gördü". LL EL Gürpınar *Türkçe Sözlük* (1988:1)

4. Öğrenciler için hazırlanan sözlüklerde sözcüğün dilbilgisel özelliklerine ilişkin bilgiler ve kullanım notları bulunmaktadır.

(11) **a·ban·don** [əbændən] *vt. (P1)* ❶ give up completely; stop doing. *Don't abandon the attempt* (i.e. don't stop trying). *They abandoned all hope.* (i.e. gave up hoping) ❷... *The Advanced Learner's* (1955: 1)

	Subject x Verb	Direct Object
1	<i>He cut</i>	<i>his finger.</i>
2	<i>We saw</i>	<i>your brother.</i>
3	<i>We have already had</i>	<i>breakfast.</i>
4	<i>He does not like</i>	<i>cold weather.</i>
5	<i>We always do</i>	<i>that.</i>
6	<i>I want</i>	<i>six.</i>
7	<i>We lit</i>	<i>a fire.</i>
8	<i>They were throwing</i>	<i>stones.</i>
9	<i>A baby cannot dress</i>	<i>itself.</i>
10	<i>He laughed</i>	<i>a merry laugh.</i>
11	<i>She dreamed</i>	<i>a curious dream.</i>
12	<i>She smiled</i>	<i>her thanks.</i>
13	<i>I dug</i>	<i>a hole.</i>

Tablo 1: *The Advanced Learner's* P1 Kalıp Tablosu (1955: xii)

5. Öğrenciler için hazırlanan sözlüklerde, maddelerin söylenişinin nasıl olacağına ilişkin söyleyiş özellikleri verilmektedir. Örneğin, yukarıdaki alıntıda madde başlığından hemen sonra, *Uluslararası Sesbilgisi Derneği* (IPA) tarafından benimsenen imlere uygun söyleyiş notları bulunmaktadır.

4.3 Yabancı dil öğretimi alanı için ikidilli ve tekdilli sözlükler

hazırlık soruları

Yabancı dil öğretimi için hazırlanmış iki sözlük türünden (ikidilli sözlük ve tekdilli sözlük) hangisi yabancı dil öğrencileri için daha yararlıdır? Aşağıdaki soruları yanıtlayınız.

- Sizce hangi türden sözlük örnekleri daha niteliklidir?
- Sizce ikidilli sözlükteki çeviri yanıltıcı olabilir mi? Söz konusu çeviriye ne derece güvenirsiniz?
- Dilin sözlüksel sistemine hangi sözlüklerle daha iyi girebileceğinize inanıyorsunuz?
- Hangi tür sözlük uzmanlaşmakta olduğunuz dilde yaratıcı anlatımlara sizi daha kolay ulaştırır?
- Hangi tür sözlükte o dili öğrenmeye ilişkin motivasyonunuz artar?
- Hangi tür sözlükte daha çabuk sonuç alırsınız?
- Hangi tür sözlük daha yaygındır?

özet : iki tür sözlüğün avantajları

Tekdilli sözlüğün avantajları

nitelik farklılığı: Tekdilli bir madde sözcük hakkında genelde ikidilli maddeden daha fazla ayrıntı ve kesin bilgi sağlayabilmektedir (örneğin, terimsel kullanım, yaygın eşdizimlilikler, yananamlar ve kullanım). İkidilli sözlükler ise sözcüklerin anlamları ve dilbilgisel sınırlamaları hakkında yeterli bilgi vermemektedir.

çevirinin yanıltıcılığı : Ayrıca, ikidilli bir sözlükteki tek sözcüklük çeviri yanıltıcı olabilir, özellikle de iki dil arasında anlamsal farklılıklar varsa bu daha çok ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ikidilli sözlük kullanıcıyı sürekli bir çeviri uygulamasına bağlı kılmaktadır.

ikinci dilin sistemine girebilme : Befoint ve Moulin (1987)'ye göre, ikidilli sözlükler çabuk danışma için idealken, kullanılmaları daha zor olmasına karşın tekdilli sözlükler kullanıcıyı ikinci dilin sözcüksel sistemine doğrudan sokma değerini taşımaktadır. "(Laufer ve Hadar, 1997: 189)

metin oluşturma güçlüğü: İkidilli sözlük kullanıcıyı uzmanlaşmakta olduğu yabancı dilde bağımsız yaratıcı anlatımlardan uzak tutmaktadır.

motivasyon: Tekdilli sözlüğün, öğrencinin düzeyine uygun olarak hazırlanmış olması durumunda, kullanıcının motivasyonunu artıracığı açıktır.

İkidilli sözlüğün avantajları

hızlı sonuç / kullanımı kolay: İkidilli sözlükler çabuk danışma ve sonuç alma bakımlarından kullanışlıdır. Bu bakımdan, tek dilli sözlüklerin kullanımı daha zordur.

Oskarsson (1975), öğrencilere ne tür ikidilli sözcük listelerinin daha yardımcı olduğunu bulmak için deneyler yürütmüş, ikidilli sözcük listesi kullanan öğrencilerin sözcük bilgisi testlerinde tekdilli sözcük listesi kullananlardan tutarlı bir biçimde daha yüksek not aldıklarını saptamıştır.

daha yaygın: Yedi Avrupa ülkesinde 1.000'den fazla öğrenciyi kapsayan çok kapsamlı çalışmalardan biri (Atkins ve Knovvles, 1990) öğrencilerin çoğunluğunun ikidilli sözlükler kullandıklarını göstermiştir.

motivasyon: İkidilli sözlükteki kolay kullanım ise motivasyonu artırıcı bir özellik olarak görülebilir.

okuma

Gür, H 1999. *Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlere Yönelik Tekdilli Sözlük Oluşturmada Ölçütler*. A.Ü. Doktora Tezi.

Kabadayı, A. 1997. Some problems of lexicology and lexicography in language teaching/learning process, *Dil Dergisi* 59: 73-80.